

DEDEM KORKUT KİTABI'NDA GEÇEN BAZI KELİMELERE KÜLTÜR VE DİL ÇİZGİSİNDEN KISA BİR BAKIŞ

A Brief Overview to Some Words in The Book of Dedem Korkut Through the Line of Language and Culture

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN*

ÖZ

Dedem Korkut Kitabı, üzerinde yapılan pek çok çalışma olmasına rağmen, derinlerinde gizli ince-likler ile ve belki hâlen fark edilmediği bekleyen niceleri ile doludur. Bu incelemeler, iz sürülünce ulaşılan veya fark edilen tabakalar arasına gizlenmiştir. Dil araştırmalarının kültür incelemeleri ile kesiştiği bu tür metinler, kelimeler takip edildikçe varılan yeni kültür durakları ile âdeta genişler; metin üzerindeki yolculuk uzar. Bu tür yolculukların tekrar edilişi yeni keşiflere imkân verir. Bir bakıma bu keşifler, edebî malzemeyi köken bilgisi yolu ile kazarak içtimai münasebetlerin tarihi akış içerisinde yerini bulmak anlamına da gelebilir. Edebî metinleri yalnızca dil işçiliği ile çözebilme yanılgısı ancak bu tür çalışmalar ile ortadan kalkar. Öte yandan *Dedem Korkut Kitabı* gibi millî miras kimliğine bürünen çok tabakalı metinler aracılığıyla dil işçiliğinin ulaştığı derinlik artar veya dil araştırmalarının hakiki kıymeti fark edilir. Böylece bugün disiplinler arası olarak tabir edilen araştırma usulünün aslında tabiatı gereği bütün ilmi çalışmalarda var olduğu görülür. *Dedem Korkut Kitabı* gibi metinler üzerinde hiçbir zaman “yeterince” çalışma yapılamaz. Her çalışma başka bir dimağda başka bir fikir uyandırır veya bir tuğla üzerine yeni bir tuğla koyar. *Dedem Korkut Kitabı* ilk olarak 1916’da Kilisli Muallim Rifat tarafından neşredildikten sonra tekrar tekrar yayımlanmış ve metin üzerinde sayısız keşif yapılmıştır. Orhan Şaik Gökyay, Muharrem Ergin, Sadettin Özçelik ve Semih Tezcan bu kâşiflerden yalnızca birkaçıdır. Bugün hâlen *Dedem Korkut Kitabı* hakkında yapılan ilmi araştırmalar sürmektedir. Bu çalışmada ise, hakkında yazmağa başlanışının 200. yılı dolayısıyla *Dedem Korkut Kitabı* bir kez daha ele alınacaktır. Metnin kültür tabakalarını tespit etmeye, anlam derinliklerini belirlemeye yardımcı olacağı düşünülen bazı kelimeler, dil ve kültür çizgisinde tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Dedem Korkut Kitabı, kelime çözümlemesi, kültür, dil, dil incelemesi.

ABSTRACT

Although a great many studies were conducted on it, *The Book of Dedem Korkut* has still many elaborate details, most of which maybe have not been uncovered, yet. These tenuous particularities are hidden under various layers, which can be perceived or figured out only when traced well enough. Such texts juxtaposed with language studies and cultural researches expand with new cultural harbors reached at as the words are chased, so to speak. Hence the voyage drags on and on. Repetition of these voyages enable the new explorations, which may mean searching the true place of the literary material in the historical maturation of the social interactions through digging the text by means of etymology, in one respect. The misconception that the literary texts could be analyzed by dint of linguistics can only be razed through such studies. On the other hand, by way of multilayered texts posed as identity of national heritage such as *The Book of Dedem Korkut*, the depth of the language workmanship increases or the true value of the language researches is well understood. Thus, it is clearly seen that a research procedure quasi today’s interdisciplinary one actually has long existed in all of the scientific studies since that time. By no means, an “adequate” study can be done on such texts such as *The Book of Dedem Korkut* because of the fact that each single study stirs another opinion in every single person or puts another brick in the wall. *The Book of Dedem Korkut* was published by Kilisli Muallim Rifat for the first time in 1916 and since then it has been republished again and again, so a great many discoveries have been done in the text. Orhan Şaik GÖKYAY, Muharrem Ergin, Saadetin Özçelik and Semih Tezcan are only some of these explorers. Today, the studies carried on *The Book of Dedem Korkut* still go on. As it is the 200th anniversary of start of the studies, in this study we will also discuss about *The Book of Dedem Korkut*. In this study, some words thought to be helpful in determining the depths of meaning and layers of the culture in the text will be analyzed in line with linguistic and cultural aspects.

Key Words

The Book of Dedem Korkut, word analysis, culture, language, linguistic research.

* Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, İstanbul/Türkiye, mskacalin@gmail.com

Âsâr-ı İslâmiye ve Millîye Tedkîk Encümeni reisi rahmetli Diyarbakırlı Ali Emîrî Efendi [1857-1924]'nin gözüne çarparak dikkati çekmesi üzerine eserin Maarif Nezareti aracılığıyla Berlin'deki kopyasının resmi getirtilip Kilisli Muallim Rifat [BİLGE] tarafından 1916'da yayımlanmasından sonra *Kitâb-ı Dedem Korkud 'alâ lisân-ı tâife-i Oğuzân*, kısaca *Dedem Korkut Kitabı* üzerinde Türkiye'de ve yurtdışında pek çok yazı yazıldı.

Orhan Şaik Gökyay'ın *Dedem Korkut* yayını bu konudaki çalışmalar içerisinde mühim bir basamağı teşkil eder. Gökyay, kendi yayınına kadar ki bütün çalışmaları değerlendirmiş, sorunlu noktalar için ilgili kişilere başvurmuştur. Gökyay, metni Latin harfleriyle ilk kez yayımlayan kişidir. *Dedem Korkut Kitabı* yayımları içerisinde eldeki iki yazmanın çekimleri, metin yayınından yazmalara gidilebilir kolaylığı ve dizininin bulunması ile Muharrem Ergin'in çalışması da oldukça mühimdir. Bu mühim yayınların ardından pek çok araştırmacı tarafından pek çok yayın ortaya konulmuştur ve bu süreç devam etmektedir. Pertev Naili Boratav'ın, Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten'in, Sadettin Özçelik'in, Bekir Sami Özsoy'un neşrettiği çalışmalar bunların yalnızca birkaçıdır. Bu çalışmaların her biri gerek okuma tercihleri gerek notlarında saklı cevherleri ile *Dede Korkut Kitabı*'nı tekrar tekrar okutan, her okumada yeni keşiflere imkân sağlayan niteliktedir.

Zikredilen yayınların dışında ilmi toplantılarda sunulan bildiriler, ya-

yımlanan makaleler ve halka yönelik çalışmalar hesaba katılırsa *Dedem Korkut Kitabı*'nın yeni çalışmalar ışığında yeniden okunduğu ve metnin anlamlandırılma sürecinin devam ettiği düşünülebilir. Biz de *Dedem Korkut Kitabı* yapıtlarına gizlenmiş bazı ince nakışları ele almak böylece metnin anlam inceliklerinden birkaçını daha kavramaya çalışmak üzere *Dedem Korkut Kitabı*'nı yeniden okurken rastladığımız ayrıntıları sunacağız.

Fir'avn *şişler yükleyüp yerden çıksa kaba ökçem-ile perçin kılan kılan er-idüm* (Dresden 141a1, 2).

Fir'avn: < Ar. *fir'avn* < Mısır dilinde *phara-ivn* 'yüksek sütun, saray'. O günkü karşılığıyla 'ehram' bugünkü karşılığıyla 'gökdelen, plaza', dolayısıyla yere kazık çakmış, dağ gibi kaya gibi sağlam, zengin (< Fa. *sangîn*) kişi (Daha geniş bir değerlendirme için bk. Erdem 1986: 3-9).

ğaraq şakaç altında gömeçden ne var? (Dresden 54 b 7, 8)

gömeç: 'kül çöreği' olarak anlaşılmalı. *şakaç* (< *sacağ*) 'saccık' olmalı. İslî kömürlü sac altında güveçten (< *küpe+ç*), seyyar fırında pişen yemekten ne var. Sırasıyla katıktan, yemekten ve ekmekten ne var olmalı. İki kez ekme cinsi olmamalı.

ğarğlu göklü *otağı şorar olsañ ağam Beyregüñdür* (Dresden 54 a 2, 3).

ğarğlu göklü: Karalı mavili (yas rengi) (Eflâkî 1974: 3192, 286). Ayrıca eski Türkler, bedenden ayrılan ruhun, gökyüzünde uçtuğuna inandıkları için yakınları öldüğünde, mavi renkli giyecekler giyerlermiş (Bâkiler 1987: 412; Seyidov 1988: 34).

karçaşuban uğraşuban tağdan
endi (Dresden 98 a 10, 11).

karçaşuban: Yzm. *karçaşuban*.
karçaş- ‘altüst olmak, karışmak; hu-
zur ve asayiş muhtel olmak’. Gökyay’ın
da *karçaş-* (Gökyay 1973: 9233) ola-
rak okuduğu, Clauson’un <*kirç+a-ş-* /
kirç+a-l- (Clauson 1972: 647b) şeklin-
de yer verdiği kelimeye başka metin-
lerde de rastlanıyor:

*anadolunñ karışıklığına sebeb
olur memleket karçaşur* (Na’imâ ty.:
335).

*şehrüñ halkı dahı eşidüp ayağ üzre
gelüp, bir vech-ile karçaşma oldı-ki
demek olmaz* (Ménage 1976: 319).

2748 *çeriler ki karçaşdı*
nâ-gâh katı (Bin Aḥmed 1991: 381)

*ve dahı her kim pîrüzeyi kendüde
götüre karçaşak düş görmeye ve gö-
türene düşmen zafer bulmaya ve hêç
âferideden korkmaya* (Kutlar 2005: 94).

Kendürükde etmekden ne var?
(Dresden 54b8)

kendürük: kendirik ‘hamur par-
çalamak, un sermek için evde dokun-
muş kumaş ya da bir tür muşamba’
(Tekin vd. 1995: 402b).

*Geyim kıcırdısından at
çağırmışından, meger yigit aygır bi-
ner-idi* (Dresden 134a2, 3).

kıcırdısından: Yzm.
kılcadısından. Ergin’in *kılcıda* ‘hı-
şırtı, zırh hışırtısı’ (Ergin 1963: 180)
Gökyay’ın *kılçada* (12923) ‘zırh sesi,
zırhların birbirine değmesinden,
çarpmasından çıkan ses’ (Gökyay
1973: 245b) diye okuyup anladıkları
kelime, yapısında bir *r ~ l* dönüşmesi
göz önünde tutulduğunda *kirç ~ girç*
biçiminde bir yansıma sese bağlanır.

kirçulda- (< *kir+ıç+ıl+da-*) (diş için)
‘gıcırdamak’ (TTS 1969: 2504), *girçat-*
(< *gir+ıç+a-t-*) *girç* ‘bıçak keserken ya
da iğne batarken çıkan ses’ (DS 1972:
2055a). Yazıda sonda yazılmamış bir
+a’dansa yazılmamış bir +l’nin varlığı-
nı kabul etmek üstelik bu +sı ekinden
önce ise yazma bakımından noktaları
konulmamış bir /y/ buraya daha uy-
gundur. Bir sonraki *çokrama* kelime-
sinin sonundaki +a’nın yazıldığını
görebiliyoruz. /c/nin aslı biçimiyle /ç/
okunması da mümkündür.

*Bu mahaldâ erenlerüñ meydânu
arşlanı pehlevânlaruñ kaplanı, Boz
Oğlan yètdi.* (Dresden 38a4, 5)

meydânu arşlanı: *erenlerüñ
arşlanı pehlevânlaruñ kaplanı* deni-
lecekken *şêr-i merdân* ‘erenlerin arş-
lanı’ tamlamasının *merdân-ı* kısmı
meydânu olarak bir daha yazılmış ve *er
meydanının* da etkisiyle ‘erenler mey-
danının arşlanı’ anlamında *erenlerin
meydanı arşlanı* doğmuştur.

*‘Alinüñ oğulları, Peyğamber
neverçeri, Kerbelâ yazısında Yezîdiler
elinde şehîd oldı* (Dresden 5a3, 4).

neverç: Yzm. *nevâlç*. < Fa.
nabîrç. navâda ‘hafid, torun, kardeş-
lerin içinden en kıymetlisi’ (Şükûn:
1911b).

*Dedem korkud geldi şâdılık çal-
dı, boy boyladı, şoy şoyladı* (Dresden
62b12, 13).

şâdılık çal-: Krş. *yêlteme çal-*
(96b13). Yêlteme bir saz olabileceği
gibi insan ruhunun haz gibi bir niteli-
ği de olabileceği hususunda krş. *Evvel
şağhğa çalalum, sağhğ gelsün; esenlige
çalalum, esenlik gelsün; devlete çala-
lum, devletüñüz kâyim olsun; dostluğa*

çalalum, düşmenünüz nâyim olsun; uğura çalalum, uğuruñuz hayır olsun (Dîez 1811: 1661).

Tepel *kaşğq ayğırınq Tundar bin-di* (Dresden 20b7).

tepel: (< *teptel*) *Yaban keçisinüñ sâl-dîde ... erkegi ma'nâsına tâ'eyn ile müsta'meldür. 'Arabî'de feth-i tâ'i mütellete ve tâ'i mü'tennât ve sükûn-ı bâ ve lâm ile tabtalden gâlağ olup Fârisî'de muflakâ erkek keçi ma'nâsına feth-i tâ ve kâf-ı 'Arabîyye ve ihfâ'-i hâ ile taka dërler* (Hafîd 1221: 121).

Adı görklü Muhammedi yâd getir-diler (Dresden 62a4, 5).

yâd getir-: Aslında *yâdq getir-* beklenirdi. Bir yerde (68a5) daha böyle geçmektedir. Ama benzer metinde (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kit. 1390. sy. 2b15) *yâdq getir-* geçiyor. Pekiyi niçin *yâd getir-* olmuş olabilir? *Yâd ét-* biçimi hatırlanıp *yâd getir-* yazılmış olmalı. Buna benzer bir örnek olarak *bizi teşrif ediniz* 'bizi şereflendiriniz' yanında sonradan *bize teşrif ediniz* 'bize şeref veriniz' kullanılması gibi. Yabancı yapıyı yerli yapıya dönüştürmeye bir örnek de *ne ... ne*'li cümle biçimlerinde filin olumlu kullanılması gerekirken olumsuz kullanılmasıdır: "*Ne onun ne de Sevim'in bilmesini istemem.*" (Tanpınar 1987: 34, Güven 1979: 155). Burada *hem onun bilmesini istemem hem Sevim'in bilmesini istemem* yapısının kendisini açığa vurması görülür. *Yâd ét-* biçiminde onarılması gerekirken *yâdq getir-* örneğinin varlığı dolayısıyla hiçbir düzeltmeye gerek yoktur.

yelisi qarâq *kazılık atumq binme-güm çok* (Dresden 124b7, 8).

yelisi qarâq: At donları: *ku-mayt* 'karamtık kızıl, kestane rengi, hurmayî doru (koyu olur) karaya çalar, yelesi, kuyruğu ve ayak uçları kara olan at. Nitekim bk. *kañturalı eydür: Baba, yelisi qarâq kazılık atumq eyer şalayım* (Dresden 89a9, 10).

aşkar 'sarımtırak kızıl, gül rengi (Fa. *gulgûn*), verdî doru, ciyren (açık olur) kızıla çalar, yelesi, kuyruğu ve ayak uçları kızıl olan at, Tü. *kumral, al* (al-Fîrûzâbâdî 1268: 931; Altay 1981: 31).

Ölülerünë aş vërdigün vaqt elerinden aluram hem ölülerünüzün yorgasınq binerem, kâhillerin yedërem dedî (Dresden 139a11, 12, 13).

yorga: (< *yöri-ğa*) Fa. *râhî, rahvâr* 'rahvan kurt gidişi, bir yandaki iki bacağı aynı anda atan koşma biçimi' (Ahmed Vefîk Paşa 1306: I, 841b; Eren 1999: 343a).

Dedem Korkut Kitabı üzerinde yazılmağa başlanılmasının üzerinden 200 yıl geçmiş olmasına rağmen, üzerinde yeni sözler söyleyenler ve söylemek isteyenler elbette olacaktır. Burada yazılanları bir yenilik iddiasında bulunmak veya bir tekrarlama ihtiyacını duymak olarak değil yıllar sonra hafızaları tazelemek ve hatırasını taze tutmak için bir fırsat olmalıdır.

KAYNAKLAR

- Ahmed Vefîk Paşa. *Lehce-i 'Osmânî*. 1. cüz. Der-i sa'âdet: (Mağmûd Beg) Matba'ası, (Tab'-ı cedit) 21306.
- Al-Fîrûzâbâdî, Macdu 'd-dîn Abû Tâhir Muhammad b. Ya'kûb. *al-Ukÿânûsu 'l-Basîf fî Tarcamati 'l-Kâmûsi 'l-Muhîf*. I (-r). Çev. Cenânioglu Ahmed 'Âşım. İstanbul: yy. 21268.
- Altay, Halife. *Anayurttan Anadolu'ya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 354. Türk Dün-

- yası Eserleri Dizisi: 2. 1981.
- Bâkiler, Yavuz Bülent. "Muhteşem Semerkant". *Türk Kültürü* 291 (Temmuz 1987): 410 (22) - 418 (30).
- Bin Ahmed, Mes'ûd. *Süheyl ü Nev-bahâr* İnceleme-Metin-Sözlük. Yay. Cem Dilçin. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı: 51. 1991.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press. 1972.
- Diez, Heinrich Friedrich von. "Das Buch von Reden, welche als Sprüche der Väter unterm Namen [=Hâđihi 'r-risâletu min kelimâti Oğuz-nâme el-meşhûr bi-Atalar Sözi]". *Denkwürdigkeiten von Asien I* (1811): 157-205; II (1815): 288-331.
- Eflâki, Ahmet. *Manakib al-Ârifin I = Âriflerin Menkıbeleri*. Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Hürriyet Yayınları: 50. Büyük Klasikler: 3. İslâm Klasikleri: 1. 31974 (Ağustos).
- Erdem, Sargon. "Kazıklar Sahibi Firavun". *Zafer* 114 (Haziran 1986): 3-9.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: yy. 1999.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı II İndeks - Gramer*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları - Sayı: 219. 1963.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları. 1973.
- Güven, Güler. "Ahmed Hamdi Tanpınar'ın Son Romanı". *Türklük Bilgisi Araştırmaları/ Journal of Turkish Studies* Ali Nihat Tarlan Hâtıra Sayısı 3 (1979): 135-195.
- Kutlar, Fatma Sabiha. *Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme*. Ankara: Öncü Kitap. (Şubat) 2005.
- Mehmed Hâfid. *ad-duraru'l-muntahabâti'l-manâtûrat fi işlâhi'l-galaâtî'l-maşhûrat*. İstanbul: yy. 1221.
- Ménage, V. L. "Edirne'li Rûhî'ye Atfedilen Osmanlı Tarihinden İki Parça". *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII. Dizi - Sa. 70. 1976.
- Na'imâ Muştâfâ. *Târîh-i Na'imâ Ravzatu'l-Husayn fi Hulâsati Aşbâri'l-Hâfıkayn*. Cild-i sâdis yy. [İstanbul, 1280].
- Seyidov, Mireli. "Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alâkası". Çev. Orhan Yavuz. *Türk Dünyası Araştırmaları* 52 (1988): 33-52.
- Şükün, Ziya. *Farsça-Türkçe Lûgat Gencine-i Güftar Ferhengi Ziya*. III. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. 1944.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Aydaki Kadın*. Haz. Güler Güven. İstanbul: Adam Yayınları, 1987.
- Tekin, Talat ve diğer. *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18. 1995.
- Türk Dil Kurumu. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. VI (G). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları - Sayı: 211/VI. 1972. [DS]
- Türk Dil Kurumu. *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*. IV (K-N). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları - Sayı: 212/IV. 1969. [TTS]

TÜRKMENİSTAN'DA KÜLTÜREL KİMLİĞİN KAYNAĞI OLARAK DEDE KORKUT GELENEĞİ

The Tradition of Dede Korkut As a Source of Cultural Identity in Turkmenistan

Prof. Dr. Ali DUYMAZ*

ÖZ

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar pek çok Türk topluluğu için kültürel kimliklerin yeniden inşa edildiği bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır. Türkmenistan'da Sovyetler Birliği'nden ayrıldıktan sonra yeniden bir "Türkmen" kimliği inşa etmeye başlamıştır. Türkmenistan'ın bir ulus kimliği oluşturmasında tarih, coğrafya, dil, edebiyat ve folklordan da yararlanılmıştır. Dede Korkut Kitabı, ulus kimliğinin oluşmasında ve kültürel kimliğin inşasında kaynak teşkil eden en önemli eserdir. Bunun için Dede Korkut Kitabı bilimsel anlamda araştırmalara konu olmakla birlikte, tiyatro gibi çeşitli sanat faaliyetlerinde de kullanılmıştır. Hatta Dede Korkut, Türkmen kimliğini tanımlama denemesi olan "Ruhname"ye de girmiştir. Türkmenlerin tarihini, dilini, edebiyatını, geleneğini anlatan bu eserde, Dede Korkut Türkmen uluları arasında gösterilir; Dede Korkut Kitabı'nı okuyan her insanın, Oğuzların gelişmiş kültür çeşitliliğine sahip olduğunu görebileceği ifade edilir. Bu nedenle Türkmenistan'da kültürel kimliğin oluşmasında Dede Korkut Kitabı'ndan faydalanma özellikle "Ruhname" örneğinde kendini göstermiştir denilebilir. Bu yazıda Türkiye ve Azerbaycan'da da kültürel kimliğin bir parçası olarak düşünülen Dede Korkut'un, Türkmenistan'da kimlik oluşturma faaliyetlerindeki yeri üzerine tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bunun yanı sıra Türkmenistan'da Dede Korkut araştırmalarının tarihi ve problemleri de çalışmanın kapsamına giren diğer hususlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler

Türkmenistan, kültürel kimlik, ulusal kimlik, Dede Korkut, gelenek.

ABSTRACT

The nineteenth and twentieth centuries took their places in the history as a period in which cultural identities were reestablished for many Turkic communes. After the disintegration of the Soviet Union, Turkmenistan attempted to reconstruct a Turcoman identity. It is also benefitted from history, geography, language, literature and folklore in the construction of nation-identity of Turkmenistan. *The Book of Dede Korkut* has been the most noteworthy source of material for the construction of national and cultural identity. Thus, *The Book of Dede Korkut* has not only been studied for the academic researches but also employed for the innumerable art activities such as plays. Additionally, *The Book of Dede Korkut* has taken its place in "Ruhname", an essay on the specification of Turcoman identity. Dede Korkut is represented as a Turcoman noble in *The Book of Dede Korkut*, which narrated the history, language, literature and tradition of Turcoman; a reader who reads *The Book of Dede Korkut* is articulated to have experienced the advanced cultural diversity of the Oghuz. It can be alleged that value of the *The Book of Dede Korkut* has been found remarkably in the sample of "Ruhname" in constructing cultural identity in Turkmenistan. In this paper, *The Book of Dede Korkut*, which is regarded as a part of cultural identity in both Turkey and Azerbaijan, has been identified and evaluated in terms of its activities in the construction of identity in Turkmenistan. In this paper, the history and problems of Dede Korkut researches in Turkmenistan have also been studied and investigated thoroughly.

Key Words

Turkmenistan, cultural identity, national identity, Dede Korkut, tradition.

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir/Türkiye, aduymaz@balikesir.edu.tr.

Giriş

On dokuzuncu yüzyılın başlarından bu yana Doğu toplumlarında batılılaşma, modernleşme ve muasırlaşma gibi bir sürecin yaşandığını görüyoruz. Bu süreç milliyetçilik, ulus ve uluslaşma gibi kavramlardan da bağımsız değildir. Osmanlı Devleti'nin din ve saltanat bağıyla bir araya getirdiği imparatorluk toplumu, çok geçmeden çözülmeye başlayınca, Tanzimat ve Millî Edebiyat dönemi aydınlarının çabalarıyla Osmanlı kavramı yerine Türk kavramı inşa edilmiş, tarih yeniden kurgulanmış, ulusun temel taşları olan vatan, dil ve edebiyat da kronolojik ve determinist anlayışla tekrar düzenlenmiştir. Aslında batılı bir anlayışın işareti olan bu sürecin kısmen diğer Türk coğrafyalarında da yaşandığını söyleyebiliriz. Özellikle on dokuzuncu yüzyıl başlarından 1920'lere kadar savaş ve buhranlar dolayısıyla kısmi ve göreceli bir özgürlük ortamında tüm Türk yurtları arasında sıkı bir ilişki, fikri ve siyasi bir birlik anlayışı gelişmiştir. Ancak bu süreç, sadece imparatorluk tecrübesi yaşamış Anadolu'da askeri bir başarının siyasi bir başarıyla taçlanmasını doğurmuş, modern ve ulusal bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti kurulabilmiştir. Azerbaycan'da M. E. Resulzade'nin önderliğindeki siyasi oluşum, ancak iki yıl ayakta kalabilecek bir devletle sonuçlanmıştır. Özellikle 1917'ye kadar batıda ve Türkiye'de eğitim görmüş ya da siyasi ve fikri ilişkileri olmuş Ayaz İshaki, Mustafa Çokay, İsmail Gaspiralı, Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan, Sadri Maksudi Arsal, Abdullah Battal Taymas, Mirza Bala, Mehmet

Emin Resulzade gibi isimler 1917 devriminin ilk yıllarında siyasi alanda denemelere girişmişler, ancak hareketleri akim kılınınca Türkiye ve bazı batı ülkelerinde yaşamak zorunda kalmışlardır (Devlet 1997: 67-68). Adı geçen isimlerin fikirleri modern ve ulusal bir yapı kurmak noktasında birleşmekteydi, siyasi çözümleri ise bugün de geçerli sayılabilecek çözümlerdi. Ancak bu düşüncenin en son temsilcilerinden Sultan Galiyev'in de tasfiyesiyle Sovyetler Birliği'ndeki Türk halklarının bağımsızlık özlemleri büyük oranda sekteye uğramış, "repressiya" denen Stalin devriyle de tamamen bitmiştir.

Bütün bu siyasi ve sosyal gelişmeleri bir nebze olsun anlayıp açıklayabilmek için ulusal kimlik kavramına yüklenen anlamları takip etmek gerekir düşüncesinden hareketle bu yazıda Dede Korkut'un, Türkmenistan'da kimlik oluşturma faaliyetlerindeki yeri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bunun için "ulusal kimlik" kavramı, Sovyetler Birliğinin "kültür" ve "ulus" kavramlarına yeni yüklemeleri, kültürel kimliğin oluşmasında "Dede Korkut" ve "Ruhname" ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir; ayrıca Türkmenistan'da Dede Korkut araştırmalarının niteliği çalışmanın kapsamına giren diğer hususlar arasındadır.

1. "Ulusal Kimlik" Kavramı

Kimlik sözü, yalın olarak veya başına getirilen çeşitli sıfatlarla birlikte, özellikle son yıllarda çok kullanılan kavramların başında yer almaktadır (Tural 1988, Güvenç 1997, Kösoğlu 1998, Türkdöğün 1999, Kösoğlu 2003, Aça ve Durgut 2004). Bireyden baş-

layarak değişik toplumsal yapılanmalarda kimlikten söz edilmektedir. Kimlik sözünün vurgulanması gereken iki niteliği öne çıkmaktadır: Aynılık / Benzerlik ve Süreklilik. Bu nitelikleri taşıyan dil, tarih, etnik köken (soy), tarihi bir toprak, ülke ya da yurt gibi ortak kültürel unsurlar, kültürel kimliği ya da hemen hemen aynı anlamı taşıyan ulusal kimliği tayin etmektedir. Ulusal kimliğin aidiyet temeli yani nesnesi ulustur ve ulusun siyasal örgütlenmesi de ulusal devlettir. Ulus, modern çağa özgü, ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel yapıların tayin ettiği, kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laiklik gibi modern süreçlerle birlikte ele alınması gereken bir kavramdır. Ancak bir diğer görüş daha vardır ki bu da son derece önemlidir ve son yıllarda daha çok öne çıkmaktadır. Bu görüşe göre ulus, doğal bir yapıdır ve tarih dışı nitelik taşımaktadır. Buna göre ulus, etnik çekirdeğe bağlı bir çeşit üst aile kurumu gibidir. Bu görüşü savunanlar, biyolojik, psikolojik ve kültürel kategorilerden birini tercih ederek ona ağırlık vermişlerdir. Türk ulusçuluğu doğalcı ve tarih dışı bir yapıya değil, modern bir yapıya dayanmaktadır. Sovyetler Birliğince kurgulanan ulus ya da milliyet kavramının ise daha ziyade doğalcı ve tarih dışı olduğuna dair görüşlere ağırlık verdiği gerçeğidir.

İdeolojik anlamda ulus kavramını reddeden, onun yerine sınıf kavramını tercih eden Marksizm daha ilk uygulamasında bir sapma göstermiş ve “halk” sözüne ulus misyonu yüklemeyi gerekli görmüştür. Tarihi şart-

ların zorladığı ulus gerçeğini, ustaca bir yönlendirmeyle “halk” haline getirmenin temel unsurları, Tom Nairn’in 1977’de yayımlanmış makalelerinden alınarak şöyle özetlenebilir: Çatışmacı teori olarak isimlendirilen bu teoriye göre ulus, tarihsel bir gelişim çizgisiyle oluşmamaktadır. Çünkü gelişmiş ülkelerle geri kalmışlar arasında bir uçurum vardır ve bu ülkelerde gelişmeyi sağlayacak seçkinler de güçlü değillerdir. Bu durumda kestirme yoldan gelişme sağlamak, sömürgeci güçlere karşı kimlik bilinci olan bir “halk” yaratmak gerekir. Bu halkın ekonomik, siyasal ve sosyal kurumları yoktur ya da yeterince gelişmemiştir, o halde mevcut kitlelerden bir halk oluşturmak gerekmektedir. Bu halk için de en belirli ölçütler etnik köken, dil/aksan ve deri rengidir (Vatandaş 2004: 71-72). Bu tanımlama, pek çok gelişmemiş ülkenin uluslaşma sürecine ışık tutarken en çok da Sovyetler Birliği’ndeki halkları ve siyasal yapılarını açıklayabilir.

2. Sovyetler Birliğinin Kimlik ve Ulus Kavramlarına Yeni Yüklemeleri

Çarlık ve Sovyetler Birliği özel bir dil, tarih, coğrafya ve etnik kimlik kurgulayarak hâkim olduğu coğrafyayı yönetmiştir. Özellikle toprağa bağlı yurt anlayışı ve mahalli ağızlardan türetilen dil, Sovyet politikasının belirleyici unsurları olmuştur. Olivier Roy, milliyetler politikasını üç aşamada değerlendirir: 1) 19. yüzyıl antropolojisi ve Marksist anlayışın mirası olan, sonradan Sovyet etnografya ekolü olarak adlandırabileceğimiz yaklaşım tarafından sistemleştirilen bir “halk” kav-